

Karininkas įsakė kareiviui grąžinti smuiką ir norėdamas įsitikinti, kad tėvas sako teisybę, liepė man pagriežti. Stovėjau vidury kiemo ir, kareiviams tempiant, kraunant, niokojant mūsų turta, griežiau, o iš akių man byrėjo ašaros.

Jochanáas Fainas (1945)

I DALIS

Prologas

Žvarbią 1942 metų žiemos naktį, kai niekas nekišo nosies iš namų – ne tik dėl okupantų vokiečių paskelbtos komendanto valandos, bet ir dėl šalčio, sniego, stingdančio vėjo, – štai tokią naktį, kai gailėstingas kaimietis net savo šuns neišvarytų už durų, vienas žmogus perėjo per Nemuną iš Šančių į Panemunę. Nemunas buvo užšalęs, ir vyras ėjo ledu link namo, stovinčio netoli kranto, nuošaliau nuo kitų namų. Jis ne iškart ryžosi pabelsti į duris. Laikas buvo aiškiai netinkamas svečiams, tad namo šeimininkas irgi dvejojo. O kai galiausiai atvėrė duris, pamatė skarmaluotą, purviną, apšepusį skeletą nuplyšusiais batais. Peržengęs slenkstį jis susmuko.

Tuose namuose gyveno Paulavičiai – keturių asmenų šeima: Jonas Paulavičius, jo žmona Antanina, jų vyresnioji duktė Danutė ir jaunesnysis sūnus Kęstutis.

Vyras, ką tik įžengęs į jų namus, buvo rusas, pabėgęs iš karo belaisvių stovyklos kitame Nemuno krante. Atverti bėgliui duris buvo labai rizikinga. Tačiau šeimininkas įsileido jį vidun. Pamaitinęs ir aprenkęs tą vyrą, Jonas Paulavičius ilgai nesvarstęs pasiūlė jam likti čia ir laukti Raudonosios armijos, anksčiau ar vėliau nugalėsiančios Trečiąjį reichą, atėjimo.

Atsakymas Joną nustebino. Rusas atsiskakė. Ir papasakojo, kad atėjo iš Šančių stovyklos siųstas savo draugų belaisvių, kad išsmuko iš ten padedamas geraširdžio sargybinio, kuris irgi dėl jo rizikavęs. Kad pažadėjo draugams ir sargybiniui sugrįžti ir atnešti valgyti. „Jei išsigelbėsiu aš, – tarė, – numirs jie.“ Gerbdami tokį pasirinkimą Paulavičiai pridėjo jam ir jo draugams maisto. Atsisveikindami Jonas ir rusas belaisvis – jo

vardo nebepamenu – susitarė: jeigu dar kartą pavyks ištrūkti, šiuose namuose jis visuomet galės rasti prieglobstį. Išsiskyrė sukirtę rankomis – tvirta lietuvio ūkininko ranka ir nusilpusia ruso belaisvio ranka.

Kas šis žmogus?

Jonas Paulavičius gimė 1898 metais neturtingų lietuvių valstiečių šeimoje ir buvo, jei neklustu, trečias iš šešių vaikų. Savo nedidelį žemės sklypelį jie dirbo primityviais metodais, visiems iš jo pramisti buvo sunku. Todėl nenuostabu, kad vaikai turėjo kovoti už būvį ir net nespėję suaugti palikdavo namus, negavę juose nei gerovės, nei paramos. Taigi ir Jonas, keturiolikmetis paauglys, nėjęs jokių mokslų, pats skynėsi kelią į gyvenimą. Priimtas į staliaus dirbtuvę mokiniu, jis po truputį išmoko amato paslapčių. Jaunuolis subrendo ir tapo tvirtu, nepalaužiamu vyru.

Pirmojo pasaulinio karo metais (1914–1918) Lietuva buvo okupuota vokiečių, karui pasibaigus įgijo nepriklausomybę. Jonas, neturintis savų namų, užsirašė į jaunos lietuvių kariuomenės, kovojusios dėl šalies laisvės, savanorių dalinį. Nepriklausomos Lietuvos vyriausybė apdovanojo savanorius už drąsą ir suteikė jiems ypatingą statusą bei materialią paramą. Jonas gavo žemės sklypą Panemunėje, kaimiškame Kauno priemiestyje. Sklypas buvo maždaug 30 arų dydžio, vienas jo galas siekė Nemuno krantą, kitas rėmėsi į Vaidoto gatvę – pagrindinę Panemunės arteriją.

Jonas savomis rankomis pasistatė namą: medinį, dviaukštį, su vidiniais laiptais. Statybos jis iki galo neužbaigė, bet jo šeima bent jau turėjo stogą virš galvos. Jonas dirbo staliumi geležinkelio dirbtuvėse Šančiuose, anapus Nemuno. Gyvendamas nelengvą darbininko gyvenimą, širdyje jis išliko valstietis, mylintis žemę ir žinantis jos galią. To, ką pasėdavo ir pasodinavo, pakako šeimai išmaitinti ir išlaikyti.

Trečiajame ir ketvirtajame amžiaus dešimtmetyje Jonas suartėjo su kairiaisiais. Jo širdis buvo atvira lygybės ir geresnės ateities lozungams. Jis nepriklausė pagrindinei komunistų partijai, bet jai prijautė. Esama įrodymų, kad prieš Antrąjį pasaulinį karą tos partijos vadovai, persekiojami Lietuvos saugumo policijos, slapstėsi jo namuose. Tarp jų buvo partijos sekretorius Antanas Sniečkus. Kurį laiką ten veikė ir pagrindinė spaustuvė. 1940-aisiais, kai Lietuva pagal slaptuosius Molotovo ir Ribbentropo susitarimus tapo sovietine respublika, Jonas savo darbovietėje buvo išrinktas geležinkelio darbininkų profesinės sąjungos atstovu.

Žydu vaikas ir jo tėvai

1941 metų birželio 26-ąją, ketvirtą įsiveržimo į Sovietų Sąjungą dieną, vokiečiai pasirodė Kaune. Ėmė siautėti antisovietiniai, nacius palaikantys „partizanai“. Tūkstančiai žydu žuvo jau pirmosiomis okupacijos dienomis. Tie „partizanai“ – vadinti žaliūkais – buvo suėmę ir Joną. Per keletą mėnesių vokiečių administracija įvedė Lietuvoje „tvarką“, atsikračiusi „nepriklausomybę“ įteisinti bandžiusių lietuvių. Valdžia, tapusi grynai vokiška, buvo itin nuožmi. Įvesdami savo „tvarką“ vokiečiai „patikrino“ ir kalinius kalėjimuose. Tuos, kuriuos įtarė priklausant komunistų partijai, sušaudė. Joną tardė vokiečių karininkas. Šiek tiek mokėdamas vokiškai Jonas sugėbėjo įrodyti, kad nėra komunistų partijos narys. Savo veiklos profesinėje sąjungoje nuneigti negalėjo, bet įtikino karininką, kad tai nebuvo politinis vaidmuo, ir tas nusprendė jį paleisti.

Jonas grįžo namo suprasdamas, kad išsigelbėjo vos per plauką ir kad skirtumą tarp gyvenimo ir mirties nulėmė tik sprendimas, susiklostęs nacių karininko galvoje. Jis klausė pats savęs, kaip elgtis tokiais laikais: kaip pasiaiškins savo draugams komunistams, kai tie sugrįš – jų pergale jis neabejojo, – ką veikė per okupaciją? Susiradęs Maskvos radijo bangą, pradėjo klausytis lietuviškų laidų. Ilgainiui jis atpažino labiausiai patinkančio diktoriaus balsą – tai buvo Balys Baranauskas, su kuriuo jam teko bendrauti prieš karą. Tos laidos kvietė lietuvius kovoti su okupantais visais įmanomais būdais: imti ginklą ir eiti į partizanus arba priešintis pasyviai, kenkiant darbo vietose, gelbėjant persekiojamuosius.

Jonas buvo linkęs rinktis žmonių gelbėjimo kelią. Jam be-svarstant, ko imtis, įvyko tai, kas pagreitino jo apsisprendimą. Kauno gete kalėjo žydų Šamesų šeima. Jie turėjo sūnų Šimalę. Kai 1941-ųjų rugpjūčio 15 dieną užsitrenkė geto vartai, Šimai-lei buvo metukai ar pusantrų. 1944 metų pradžioje Šamesai nutarė griebtis bet ko, kad tik išgelbėtų mažylį, kuriam tada buvo suėję ketveri. Vingriais keliais jie užmezgė ryšį su savo buvusiu kaimynu lietuviu iš Šančių, kur gyveno prieš karą. Šamesai maldaute maldavo, kad kaimynas už mokesį išgel-bėtų jų vaiką. Bet tas atsisakė teigdamas, kad gyvena name su daugybe kitų žmonių ir kad jį, kaip ir jo šeimą, pernelyg gerai pažįsta visa apylinkė. Tačiau pažadėjo paieškoti vaikui kito prieglobsčio. Pasakė, kad pažįsta vieną geros širdies žmogų, gyvenantį atokiau stovinčiame name, ir kad tikisi, jog tas at-silieps į jo prašymą priglauti vaiką.

Taigi netrukus Šamesų kaimynas kreipėsi į Joną Paulavi-čių, ir šis sutiko, nors galutinio atsakymo dar nedavė: „Turiu pasitarti su žmona.“ Kitą dieną Jonas pranešė, kad žmona neprieštaraujanti. Jonas ir Antanina Paulavičiai sutiko rizi-kuoti savo gyvybėmis ir priglauti žydų mažylį. Vaikui buvo labai sunku apsiprasti naujuose namuose, nes jis augo geto narve ir gyvenime nebuvo girdėjęs jokios kitos kalbos, tik jidiš; ir štai staiga jis buvo atplėštas nuo savo šeimos, nuo brolių ir atiduotas niūriems žmonėms, kalbantiems keista svetima kalba. Apribojimai ir draudimai, kurių jis net negalėjo suprasti, baigdavosi nesiliaujančiomis ašaromis. Jam buvo draudžiama lipti žemyn į pirmą aukštą ar išeiti iš kambario, draudžiama triukšmauti ir netgi verkti. Tačiau Šimalė verkė nenustodamas ir tiesiog nyko gelbėtojų akyse.

Ryšį su vaiko tėvais Jonas palaikė per Aaroną Neimarką, žydą inžinierių gete. Inžinierius dirbo priverstiniais darbus kartu su tūkstančiais žydų, kurie brigadomis būdavo išvedami už geto ribų. Kaskart, kai Jonui reikėdavo perduoti tėvams

žinių apie vaiką ir gauti iš jų nurodymų, jis susitikdavo su Neimarku brigados darbo vietoje. Tai buvo pavojinga. Bet vokiečių sargybiniai buvo įpratę, kad lietuviai ateina pas žydus mainiškai. Žydai keisdavo daiktus ir drabužius į maistą – tokie mainai jidiš kalba buvo vadinami *baiten zachen**. Šįkart Jonas ėjo pas Neimarką sunkia širdimi: reikėjo pasakyti, kad vaikas turįs grįžti į getą, nes gresia pernelyg daug pavojų. Po keleto dienų Neimarkas perdavė Jonui tėvų atsakymą, kad šie atsisako priimti atgal savo vaiką. Kaip taip gali būti? Matyt, Šimalės tėvai buvo tikri, kad geraširdis Jonas ras būdą, kaip išspręsti problemą, ir toliau slėps jį savo namuose. Tada Jonas pasiūlė tėvams skubiai bėgti iš geto ir prisidėti prie savo vaiko. Tai anaip tol nebuvo lengvas sprendimas, juk reikėjo priimti dar ir močiutę, ponios Šames motiną. Taigi aplinkybės susiklostė taip, kad į Paulavičių namus atvyko keturių asmenų šeima: Šimalė, jo tėvai Lena ir Icchakas Šamesai ir ponija Fainzilber, Lenos motina.

* Pažodžiui: daiktų keitimas. (*Vert. past.*)

Tikslas – gelbėti inteligentus

Jonas nuolat kūrė planus. Nors nebuvo baigęs jokių mokslų, jo geležinės logikos niekas negalėjo nugincyti. Nenorėdamas palikti šeimos ir išeiti su ginklu į mišką, jis žydų gelbėjimą pasirinko kaip savo kovos su naciais išraišką. Jam tai buvo vienintelis būdas priešintis okupacijai. Jis galėjo pasinaudoti palankia geografine padėtimi – jo namas stovėjo ant Nemuno kranto nuošaliai nuo kitų, apsuptas didžiulio sodo, kur buvo daug vietų pasislėpti. Palanku buvo ir tai, kad mažai kas lankėsi jo namuose, nes Jonas buvo šiurkštus, uždaras žmogus, o jo šeima nebuvo itin linkusi bendrauti su kaimynais. Tikslą – gelbėti žydus – jis nusistatė kaip komunistas ir humanistas. Jonas manė, kad gelbėjimo veiksmus reikia pradėti kiek galima vėliau, kai priartės frontas ir padidės tikimybė, jog naciai bus greitai išvyti. Juk teks ilgą laiką slėpti būrį žmonių. Daugybė pavojų ir būtinybė aprūpinti tuos žmones maistu bus pagrindiniai gelbėjimo operaciją sunkinantys veiksniai.

Jonas ilgai svarstė: ką gelbėti? Juk visų žydų išgelbėti neįmanoma... Galiausiai priėjo prie kontroversiškos išvados: reikia gelbėti žydų inteligentus, nes po tokios didelės katastrofos, po masinio išnaikinimo šiai tautai trūks vadovų ir išsilavinusių žmonių. Tad nusprendė, kad taip ir darys. Tie, kuriuos slėps, bus gydytojai ir inžinieriai. Jis paprašė Šamesų, jau gyvenančių slėptuvėje jo namuose, nurodyti šį kriterijų atitinkančius žmones. Šamesai papasakojo apie gydytojų porą gete, Chaimą ir Tanią Ippus, kurie išgelbėjo jų sūnų, susirgusių sunkiu plaučių uždegimu. Kai inžinierius Aaronas Neimarkas Jono siūstas atėjo pas daktarą Chaimą Ippą ir pasakė jam, kad

vienas lietuvis norįs išgelbėti jį ir jo šeimą, daktaras nepatikėjo savo ausimis. O kai Neimarkas paaiškino, kad šis pasiūlymas grindžiamas ypatinga ideologija gelbėti išsimokslinčius žydus, visa tai ėmė atrodyti dar keisčiau. Nusprendęs, kad kalbama apie provokatorių, daktaras tvirtai atsisakė. Tačiau, kai viską papasakojo savo žmonai Taniai, ši dėl tokio skuboto sprendimo supyko. Po gete išgyventų vargų ir košmarų ji buvo pasirengusi rizikuoti ir svarstyti pasiūlymą, nes netikėjo, kad žmogus ieško būtent gydytojų vien tam, kad išduotų juos gestapui. Ji pareikalavo, kad vyras susitiktų su Jonu ir susidarytų įspūdį apie jį. Tanią ir Chaimą, jaunos gydytojus, baigusius mokslus prieš pat prasidedant karui, slėgė kraupi patirtis. Jiedu dirbo Kauno žydų ligoninėje, kai, įsiveržus vokiečiams, „Lietūkio“ garaže įvyko žydų pogromas, kurio metu dešimtys mirė baisiose kančiose. Sužeistieji ir žuvusieji buvo atvežti į ligoninę. Tania, pamačiusi suknežintas galvas ir sumaitotas galūnes, negalėjo to išverti, ir jiedu su vyru nutarė nusizudyti suprasdami, kad ir jų laukia panašus likimas. Tik per atsitiktinumą, kai jie tualete ruošėsi susileisti mirtiną injekciją, ten užėjo kitas gydytojas ir sulaukė nuo savižudybės padaršinęs juos, įkvėpęs jiems vilties, kad dar ne viskas prarasta.

Nuo tada Tanią ėmė lydėti jausmas, kad likimas jai bus palankus. Ir štai staiga atsirado nepažįstamas lietuvis, norintis juos išgelbėti. Ir vėl tai buvo atsitiktinumo žaismas – juk jis galėjo pasirinkti kitą gydytoją, inžinierių ar kitokius mokslus ėjusį žmogų. Ir dar vienas įvykis. Tania dirbo geto infekcinėje ligoninėje ir 1941 metų spalio 4-osios naktį turėjo budėti, bet dėl tam tikrų priežasčių pasiprašė pakeičiama. Vokiečiai padegė ligoninę, ir ši supleškėjo kartu su visais ligoniais bei darbuotojais. Pasmerkta mirti Tania dusyk išsigelbėjo per atsitiktinumą, todėl laikėsi fatalistinio įsitikinimo, kad jai skirta gyventi. Taigi buvo nutarta, kad Chaimas išeis į miestą susitikti su Jonu.

Chaimui, atsidavusiam, visame gete žinomam gydytojui, nekilo jokių problemų susiorganizuoti vienkartinį išėjimą. Jis prisidėjo prie Aarono Neimarko brigados ir, kaip buvo iš anksto sutarta, susitiko su Jonu brigados darbo vietoje. Chaimas stengėsi perprasti Joną. Prieš jį stovėjo paprastas žmogus, kalbantis rimtu, pasitikėjimą keliančiu balsu. Jo akys suspindo gerumu, kai jis šyptelėjo ir tarė: „Aš noriu išgelbėti tave ir tavo žmoną, nes jūs esat gydytojai.“ Chaimas atsiprašė: „Bet mes neturim pinigų tau sumokėti.“ Jonas atsakė: „Aš neprašau jokių pinigų.“ – „Už dyką? Kodėl?“ – nusistebėjo Chaimas. Jonas paaiškino, kad nori gelbėti išsilavinusius žmones, ir išdėstė savo motyvus.

Po kelių dienų gydytojų pora Chaimas ir Tania Ippai pabėgo iš geto ir atvyko į lietuvių šeimos namus. Šitaip prasidėjo Jono Paulavičiaus iš anksto apgalvoto ir gerai pasverto plano įgyvendinimas.

Mano gyvenimo smuikas

Nusprendęs slėpti savo namuose žydus Jonas iškasė po namu slėptuvę. Kasė keletą mėnesių, daugiausia naktimis, kad ne- atkreiptų kaimynų dėmesio. Su sūnumi Kęstučiu iš pradžių sklaidė žemes kieme, o paskui, kai tai pasidarė pernelyg pa- stebima, jie, prisidengdami naktine žūkle, valtimi plukdydavo jas maišuose į Nemuno vidurį ir ten išpildavo. Šitaip jie įrengė nemažą patalpą, kurios sienas Jonas iškalė lentomis, lubas parėmė statramsčiais ir įtaisė primityvų ventiliacijos vamzdį, lauke užmaskavęs jį lentų rietuve. Įėjimas į slėptuvę buvo per namų rūšį, kur Jonas turėjo įsirengęs staliaus dirbtuvę. Ten visur mėtėsi lentgaliai, medžio drožlės, ir Jonas tyčia nieko ne- šlavė ir netvarkė. Tos atliekos maskavo dangtį, vedantį į slap- tąjį požeminį kambarį, kur slėpėsi keturių asmenų Šamesų šeima ir gydytojai Tania su Chaimu. Po to, kai Ippai sėkmin- gai perbėgo čia iš geto, Aaronas Neimarkas tarė Jonui: „O aš? Juk aš irgi atitinku tavo kriterijus, aš inžinierius!“ Į tai Jonas atsakė: „Be abejo, turiu tave galvoj, bet pirma tu surask kitą, kurį gelbėsiu po tavęs.“

Kad išmaitintų namuose atsidūrusius žmones ir šeimą, Jonui teko užsiimti „bizniu“. Savo daržo tam nepakako, tad jiedu su žmona Antanina prekiaavo kuo tik įmanydami. Nu- sipirkusi vežimą su arkliu Antanina važinėjo į savo jaunystės kraštą – Anykščius ir aplinkinius kaimus, ten pigiau pirkdavo maisto produktų, kuriuos paskui parduodavo badaujantiems miestiečiams. Iš gauto pelno, taip pat ir neparduotais likučiais maitino namie priglaustas papildomas burnas.

Jonas susipažino su vokiečių seržantu, pagyvenusiu anti-fašistu, kuris labai ilgėjosi savo šeimos, neapkentė kariuomenės, karo ir Hitlerio. Dirbdamas tiekimo dalinio sandėlyje, jis nešė iš ten viską, ką tik galėjo, parduodavo per Joną už piniigus, valgių ar daiktus, ir galiausiai jiedu pasidalindavo uždarbį.

Vieną dieną tas vokiečių atnešė Jonui smuiką. Paaiškino, kad tai jo smuikas ir kad jis nusprendęs instrumentą parduoti, nes nori paremti užnugaryje badaujančią šeimą. Ir ėmė įkalbinti: „Pirk smuiką sau ir išmokink sūnų griežti!“ Praktiškas Jonas iškart įsivaizdavo, kaip jo sūnus, išmokęs smuikuoti, linksmins svečius per vestuves ar kitus suėjimus ir galės iš to gyventi.

Į kainą įėjo ir Kęstučio muzikos pamokos. Sandoris atvėrė vokiečiui namų duris, jis atėdavo kiekvieną laisvą valandėlę, prausdavosi, ilsėdavosi, valgydavo iki soties ir dar pasiimdavo rūkyto kumpio ir lašinių, kuriuos išsiųsdavo šeimai. Muzikos pamokos nesisekė, nes Kęstutis neturėjo jokio potraukio muzikai ir kiek įmanydamas stengėsi išsisukti nuo šitokios baismės. Taigi už smuiką sumokėti pinigai buvo išmesti į balą. Tačiau tuo pat metu Kęstutis papasakojo tėvui: „Mūsų mokykloje prieš karą mokėsi žydukas vunderkindas, kuris puikiai griežė smuiku. Jis pasirodydavo per visas vakaruškas bei šventes ir žavėdavo publiką. Gal reiktų jo paieškoti ir atvesti į slėptuvę?“

Kadangi į žydų gelbėjimą buvo įtraukta visa šeima, Jonas sūnaus žodžius pasvarstė ir priėjo išvadą, kad berniukas vunderkindas taip pat priklauso žydų inteligentijai, taigi ir jį reiktų gelbėti.

Tas berniukas buvau aš, tuomet keturiolikmetis. Vaikystėje daug griežiau smuiku, tėvai labai rimtai žiūrėjo į mano muzikos mokslus ir netgi pranašavo smuikininko karjerą. Štai šitaip, pačiam nepajudinus nė piršto, likimas man atsiuntė Joną. Atsimenu, kaip vieną vakarą mūsų mažame,

apšiurusiame ir tamsiame geto bute pasirodė kažkoks vyras. Regis, tai buvo žiemą, 1944-ųjų vasarį. Jis prisistatė kaip Aaronas Neimarkas. Pasisakė ilgai mūsų ieškojęs ir vargais negalais suradęs. Tuomet iš visos šeimos buvome likę tik mudu su seseria. Gyvenome pas gimines, Prūžanus ir Krønzonus, apie kuriuos dar bus pasakojama vėliau. Paaiškėjo, kad Neimarkas seniai žinojo apie mane ir mūsų šeimą, mat kartu su mano sesers Veros vyru Ašeriu Valdšteinu mokėsi inžinerijos Prancūzijoje, Bordo mieste.

Apsilankymo priežasties Neimarkas, žinoma, prie visų atskleisti neketino. Jis paprašė, kad mano sesuo Judita išeitų kartu su juo į lauką, tuo sužadindamas nepaprastą visų smalsumą. Prilipę prie lango žiūrėjome, kaip jie vaikštinėja gatve pirmyn ir atgal. Judita grįžo su keista istorija, kad kažkoks lietuvis iš Panemunės, kur mes anksčiau gyvenome, norįs išgelbėti mane ne už pinigus, o vien dėl to, kad aš griežiu smuiku ir kad mokiausi su jo sūnumi vienoje mokykloje. Visa tai atrodė nelogiška ir sunkiai tikėtina. „Ir vis dėlto, – pasakė man sesuo, – tu negali atsisakyti šitokio nuostabaus pasiūlymo... Viešpats tau atsiuntė gelbėtoją.“

Mes visi buvome smarkiai susijaudinę – nors ir netikėjome, kad tokių stebuklų būna, bet labai norėjome patikėti. Namuose buvo ir daugiau vaikų. Berta Kronzon, kurios vyras per vieną iš akcijų buvo išvežtas į Rygos getą, gyveno su savo senukais tėvais ir trimis vaikais. Savaimė suprantama, kad sukilo užslėptas pavydas, nors niekas atvirai apie tai neprabilo, – gelbėja Jochananą, tikriausiai galvojo giminaičiai, o kas bus su trimis Bertos vaikais? Pružanai, Bertos tėvai, kalbėjo, kad tai akivaizdi provokacija, į kurią geriau nesivelti. Aš pats neprisiminiau jokio Kęstučio Paulavičiaus, su kuriuo būčiau mokėsis. O griežimas smuiku, galvojau aš, kokia tai juokinga priežastis! Berta patarė Juditai vėl susitikti su Neimarku ir pasiteirauti, ar nebūtų galima priglausti ir jos trijų vaikų. Judita

buvo susitarusi su Neimarku, kaip jiedu palaikysią ryšį. Galų gale suaugusieji nutarė, kad Judita pasimatys su Paulavičiumi, susidarys apie jį nuomonę ir iš jo paties išgirs, ką jis siūlo.

Tai padaryti nebuvo paprasta. Neimarkas turėjo sulaukti, kol į jo darbo vietą ateis Jonas, pasakyti jam, kokioje brigadoje ir kur dirbs Judita. Tada, susitarus dėl laiko, Jonui reikėjo eiti ten iš Panemunės, ne vieno kilometro atstumą, ir jos ieškoti.

Ryžtingai nusiteikęs lietuvis rado seserį. Ji išklausė keistas jo kalbas. Žodžiai apie smuiką jos neįtikino. Kai jis paaiškino norįs mane išgelbėti todėl, kad jo sūnui, kuris mokėsi su manimi vienoje mokykloje, didelį įspūdį palikęs mano smuikavimas, ji atsakė, jog mes neturime pinigų. O kai toks atsakymas nieko nepakeitė, ji pridūrė, kad išsiskirti su manimi jai būtų nepakeliamai sunku: mudu kartu daug visko patyrėme, ji rūpinasi manimi kiek išgalėdama, todėl niekaip negalinti manęs vieno išleisti į šitokią pavojingą kelią. Tada Jonas pasiūlė prieglobstį suteikti ir jai.

Judita pažadėjo duoti vienokią ar kitokią atsakymą. Grįžusi į getą, ji papasakojo apie susitikimą. Tik tada giminės, – kurie, mums apsigyvenus pas juos, vis užsimindavo, kad esame jiems našta, – suprato, jog Judita yra vienintelis jaunas žmogus namuose, jog jos indėlis maitinant šeimą yra didžiausias. Eidama į priverstinius darbus, ji kuprinėje išsinešdavo drabužių ir iškeisdavo juos į kilogramus maisto. Staiga paaiškėjo, kad jeigu mudu su Judita išeisime, Berta, jos tėvai ir trys vaikai liks gete be jokios paramos. Agresyvaus ir valdingo būdo Berta maldavo: „Nepalik mūsų, prašau, nepabėk su Jochananu, kol nepabandėm išgelbėti ir mano vaikų! Bet jeigu tau pavyks rasti prieglobstį ir mano vaikams, mes tavęs nelaikysim. Tu turi moralinę skolą mums ir jeigu ją sugrąžinsi, neturėsiu tau jokių pretenzijų. Aš ir mano tėvai – nesvarbu, kad tik žinočiau, jog mano vaikai saugūs.“

Ilgai svarstėme, kaip pasielgti, nes išsiskirti su Judita man atrodė nepakeliama ir neįmanoma. Bijojau. Buvo dienų, kai mums atrodė, kad Jono pasiūlymas yra mirtini spąstai, provokacija, bandymas pakenkti. Buvo dienų, kai galvojome: o gal vis dėlto tai yra gelbėjimo ratas. Niekaip negalėjome apsispręsti, o Jonas vis apsilankydavo Juditos darbo vietoje ir ragino ją paskubėti. Galop neryžtingai priėmėme pasiūlymą ir nutarėme, kad į slėptuvę lietuviu name eisiu vienas, be Juditos.

Istorija nuo pradžios

Kai 1941 metų birželio 22-ąją prasidėjo karas tarp Sovietų Sąjungos ir Vokietijos, šeimoje buvome septyniese: tėvai Mendelis ir Ronia, mamos mama Malka Broidé ir keturi vaikai – mano vyriausioji sesuo Vera (Dvora), vyresnysis brolis Cvi (Hirškė), Judita ir aš. Mūsų šeimai priklausė malūnas ir žemės sklypas, todėl mes buvome laikomi pasiturinčiais, o mano tėvą žmonės vadino Panemunės ponu.*

1940-aisiais atėjus rusams ir Lietuvai tapus sovietine respublika, mūsų materialinė padėtis labai pablogėjo. Nauja valdžia ėmėsi trumpinti mano buržujaus tėvo žingsnius. Jam teko atsiskaitinėti, viską užrašinėti, tvarkyti verslą pagal naujus įstatymus ir nurodymus. Užkrauti dideli mokesčiai visiškai surišo jam rankas. Tačiau tėvas buvo iš liguistų optimistų genties.

Europoje siautė karas, Prancūzija jau buvo pasidavusi, Londone krito bombos, bet tėtis kalbėjo: „Nors sovietų valdžia užkrovė ant mūsų pečių savo ekonomikos našta, tačiau ji garantuoja mums gyvenimą.“ Jau kai ką žinojome apie Lenkijos žydų likimą. Iš pabėgėlių, atvykusių į Lietuvą, lūpų girdėjome siaubingus pasakojimus, mūsų namuose kurį laiką gyveno iš Lenkijos pabėgęs žydas vardu Baraš. Tėvas tvirtai tikėjo, kad Raudonosios armijos durtuvai apgins mus nuo nacių.

* Iš 1939 m. Kauno telefono abonentų sąrašo: Fainas, Mendelis, malūnas, A. Panemunė, Vaidoto g-vė 112, tel. 41237. (*Vert. past.*)

Birželio 22-osios rytą girdėdami vokiečių bombų sprogi-
mus vis dar vylėmės, kad atėjo Hitlerio kariaunos galas, kad
Raudonoji armija ją sunaikins. Radijas transliavo Molotovo,
tuometinio sovietų užsienio reikalų ministro, kalbas: „Mes
nugalėsime, priešas bus išvytas.“

Antrąją karo naktį tėvas, remdamasis gyvenimo patirtimi
ir puikia intuicija, suvokė, kad padėtis prasta. Tą naktį girdė-
jome, kaip traukiasi rusų kariuomenės daliniai, o iš ryto pa-
matėme paniką ir netvarką. Mano valdingasis tėvas priėmė
sprendimą, su kuriuo motinai buvo labai sunku susitaikyti:
į patį didžiausią vežimą įkinkyti du arklius, prisikrauti tiek
turto, kiek tilps, ir važiuoti pas gimines į Kauno centrą. Iš pa-
tirties tėvas žinojo, kad pogromai pavojingiausi miesteliuose ir
priemiesčiuose, kad dideliame mieste visada saugiau. Mama
verkė... Sutvarkytas gyvenimas, turtas, patogumai, galimybė
pasilepinti, jaukūs namai akimirksniu subyrėjo nelyginant
kortų piramidė.

Taigi sulipome į vežimą ir išvažiavome į Kauno centrą.
Deja, tiltas jau buvo uždarytas, rusai jį minavo. Tėvas ėmė
maldauti karininką: „Mes žydų šeima, turėtum suprasti, kas
mūsų laukia.“ Ir įbruko jam į rankas kažkokią dovaną. Ka-
rininkas leido mums pervaziuoti tiltą, ir mes atvykome pas
Pružanus ir Kronzonus, gyvenančias prašmatniame daugia-
bučiame name, kuris priklausė Pružanų šeimai.

Ketvirtąją karo dieną vokiečiai įžengė į Kauną. Lietu-
viai ėmė persekioti, žudyti žydus. Mūsų judėjimo laisvė buvo
suvaržyta, mes buvome priversti nešioti geltoną šešiakampę
žvaigždę. Tikėjomės, kad mano seseriai Verai ir jos vyrui Aše-
riui Valdšteiniui, gyvenusiems Vilniuje, pavyko pasitraukti į
Rusiją ir išsigelbėti. Manėme, kad mano brolis, mokėsis Vil-
niaus universitete, irgi pabėgo su jais. Kaip nusivylėme, kai
vieną dieną brolis pasirodė pas mus Kaune – jis nenorėjo
palikti mūsų ir, užuot sprukęs į rytus su seseria ir svainiu,

sugrįžo namo. Netrukus paaiškėjo, kad tai jo lemtinga klaida, mat jis buvo artimas komunistams, draugavo su jais, lietuviai jį suėmė – kaip žydą ir komunistą – ir įkalino miesto kalėjime. Matėme jį keletą kartų, vedamą su kitais kaliniais. Paskui ryšys su juo nutrūko. Ilgai tikėjome, kad Hirškė gyvas, bet vėliau sužinojome, kad jam įvykdyta mirties bausmė. Jis mirė vos dvidešimties.

1941-ųjų rugpjūčio 15 dieną, praėjus maždaug dviem mėnesiams po vokiečių invazijos, visi Kauno ir jo apylinkių žydai buvo uždaryti gete, įkurtame Slobodkėje (Vilijampolėje). Ten gyvenę lietuviai turėjo užleisti žydams savo namus ir persikelti į jų paliktus būstus. „Apsikeitimas butais“ buvo akių dūmimas. Gražius namus teko iškeisti į skurdžias lūšnas.

Pamenu, kaip vieną dieną pas tėtį atėjo vyras iš Slobodkės ir tarė: „Žiūrėk, ponas Fainai, tu turi namą ir malūną, ir aš turiu Slobodkėje namą ir malūną, keiskimės!“ Tėvas nuėjo apžiūrėti jam siūlomos nuosavybės: tai buvo skurdus namas su vienu dideliu kambariu, kurio viduryje stovėjo krosnis šildymui ir maisto virimui – jos kaminas kilo tiesiai pro lubas.

Jochanano brolis
Hirškė (1939)

Visas gyvenimas sukosi apie tą krosnį. Iš vargano malūno nebuvo jokios naudos, ir mes jį pavertėme sandėliu.

Mainai buvo nelygiaverčiai, bet tėvas suprato, kad jeigu dvejosome, negausime ir šito. Mama niekaip negalėjo suvokti, kodėl tėtis sutinka keistis. Tačiau tėvo autoritetas ir išmintis nugalejo. Iš pradžių dar turėjome iliuzijų, kad tai bus mūsų nuosavybė gete. Tačiau spalio mėnesį, po Didžiosios akcijos, kai buvo nužudyta apie trečdalis geto žydų ir iš maždaug 30 tūkstančių žmonių liko gal 20 tūkstančių, vokiečiai sumažino ir geto plotą. Tad mes buvome priversti persikelti kitur, tapti kampininkais.

Kraustymasis iš vienos vietos į kitą, pirmiausia iš Panemunės, paskui Slobodkėje, gerokai sumenkino mūsų turtą, ir galiausiai visi mūsų drabužiai tilpo į lagaminus ir keletą dėžių. Dar keisdamasis su anuo lietuviu namais tėtis atkreipė dėmesį į nedidelį medine tvora aptvertą lauką, kur lietuvis buvo pasodinęs bulvių. Jis apskaičiavo, kad derlius, kurį surinksime, maitins mus ištisus metus. Tėčio požiūriu, metai neatrodė labai ilgas laiko tarpas: žiema praeis, vokiečių kariuomenė neatlaikys rusiškų šalčių ir bus išstumta. Taigi mainai turėjo padėti išmaitinti šeimą.

Žiemą gete siautė badas. Davinio, kurį gaudavome – 100 gramų duonos per dieną, su menkais priedais, – toli gražu neužteko. Dar vasarą kasdien išsikasdavome po keletą nesubrendusių bulvių, kad papildytume savo racioną. O kai bulvės užaugo, į lauką ėmė plūsti kaimynai ir kastis bulves sau. Motina bandė jiems priekaištauti, bet tėvas suprato, kad tai nepadės, ir liepė mums nesivelti į ginčus su vagiškiais sakydamas, jog jie yra mūsų broliai nelaimėje, tokie pat alkani kaip ir mes. Mums neliko nieko kita, tik patiems skubiai prisikasti kuo daugiau bulvių. Visi kibome į darbą, pasitelkėme ir giminės: mano pusbrolių Maikalę Lifšicą ir kitus. Per kelias valandas lauke bulvių beveik neliko. Prikrovėme nemažai maišų,

nutempėme juos namo ir nuleidome į malūno rūšį. Pamenu, kaip dar daugelį dienų eidavome į lauką ieškoti mūsų ir kaimynų nepastebėtų bulvių ir vis surasdavome po keletą.

Labai greitai pasklido gandas, kad Fainų šeima turtinga, turi maišus bulvių. Mūsų namuose ėmė lankytis draugai ir pažįstami, tarp jų ir tokie, kuriuos pažinojome labai menkai. Užeidavo neva pasiteirauti, kaip laikomės, primindavo, kas jie tokie, kas mus su jais siejo praeityje, ką gera yra mums padarę ar nepadarę, ir pokalbio pabaigoje sakydavo: „Duokite mums kelias bulves!“ Tėvas negalėjo prašytojams atsakyti, ir nė vienas neišėjo iš mūsų namų tuščiomis rankomis. Motina ragino tėvą mesti tokį žalingą įprotį, bet visos jos kalbos buvo veltui. Netrukus bulvių atsargos išseko, ir mes tapome tokia pat alkana šeima kaip ir visos kitos.

Šitoks buvo mano tėvas Mendelis Fainas. Nepaisydamas savo amžiaus – 62 metų, – jis ėjo į priverstinius darbus. Darė tai tam, kad gautų „produktyvaus žydo“ statusą. Tik tas, kas turėjo darbo pažymėjimą, galėjo ramiau žvelgti į ateitį. Jo gyvenimo devizas buvo „*men darf zain a mentch*“*, ir jis buvo žmogus tikrąja šio žodžio prasme: švelnus, gailestingas, geros širdies, išsilavinęs, mylintis. Mums tėvas buvo viskas.

* Reikia būti žmogumi (*jid.*).